

ОЦІНКА КОНЦЕНТРАЦІЇ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

© 2017 ХАУСТОВА В. Є., КРЯЧКО Є. М., КОЛОДЯЖНА Т. В.

УДК 330.147

Хаустова В. Є., Крячко Є. М., Колодяжна Т. В.

Оцінка концентрації в економіці України

Статтю присвячено узагальненню теоретичних аспектів економічної концентрації та оцінці концентрації в економіці України. Доведено, що в світі спостерігається стійка тенденція до поширення процесів концентрації як на рівні економік у цілому, так і окремих галузей і суб'єктів господарювання, й відбувається вона переважно у межах ТНК. Розглянуто основні етапи розвитку ТНК і показано, що сучасні ТНК – це надвеликі корпорації, що є основними гравцями на ринку. Розглянуто генезис теорії концентрації в економіці. Досліджено погляди науковців на тлумачення поняття «концентрація» та доведено, що воно вживається у різних значеннях і відносно різних рівнів економіки й об'єктів розгляду, та має місце значний розкид основних критеріїв, що визначають істотні ознаки цього поняття. Запропоновано тлумачення поняття «концентрація економіки країни». Проаналізовано наявні підходи до оцінки концентрації в економіці, тенденції розвитку процесів концентрації в економіці України та чинники, що їх визначали. Досліджено: розподіл галузей економіки України за чистим доходом найбільших корпорацій, динаміку чистого доходу найбільших корпорацій, динаміку розподілу галузей економіки України за прибутком великих компаній, динаміку чистого прибутку найбільших корпорацій 10 перших галузей економіки України, динаміку ВВП України й основних показників найбільших національних корпорацій. Оцінено концентрацію економіки України та визначено, що найбільш висококонцентрованими є такі галузі: електроніка та комп'ютери, автомобілебудування, ЗМІ, товари особистого користування, програмне забезпечення і бізнес-сервіс, конгломерати; також досить висококонцентрованими є галузі: спиртних напоїв і тютюну, машинобудування, хімії, ліків і біотехнологій, нафтогазова.

Ключові слова: концентрація, корпорація, оцінка, динаміка, тенденції.

Рис.: 5. Табл.: 6. Формул.: 1. Библ.: 28.

Хаустова Вікторія Євгенівна – доктор економічних наук, доцент, завідувач сектора промислової політики та інноваційного розвитку, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України (пров. Інженерний, 1а, 2 пов., Харків, 61166, Україна)

E-mail: v.khaust@gmail.com

Крячко Євген Миколайович – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, сектор промислової політики та інноваційного розвитку, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України (пров. Інженерний, 1а, 2 пов., Харків, 61166, Україна)

Колодяжна Тетяна Вікторівна – старший викладач, кафедра фінансів та кредиту, Харківський національний університет будівництва та архітектури (вул. Сумська, 40, Харків, 61002, Україна)

E-mail: Kolodyazhna.t@gmail.com

УДК 330.147

UDC 330.147

Хаустова В. Е., Крячко Е. Н., Колодяжная Т. В.
Оценка концентрации в экономике Украины

Статья посвящена обобщению теоретических аспектов экономической концентрации и оценке концентрации в экономике Украины. Доказано, что в мире наблюдается устойчивая тенденция к распространению процессов концентрации как на уровне экономик в целом, так и отдельных отраслей и субъектов хозяйствования, и происходит она преимущественно в пределах ТНК. Рассмотрены основные этапы развития ТНК, и показано, что современные ТНК – это сверхбольшие корпорации, которые являются основными игроками на рынке. Рассмотрен генезис теории концентрации в экономике. Исследованы взгляды ученых на толкование понятия «концентрация», и доказано, что оно употребляется в разных значениях и в отношении различных уровней экономики и объектов рассмотрения, и имеет место значительный разброс основных критериев, определяющих существенные признаки этого понятия. Предложено толкование понятия «концентрация экономики страны». Проанализированы имеющиеся подходы к оценке концентрации в экономике, а также тенденции развития процессов концентрации в экономике Украины и определяющие их факторы. Исследованы: распределение отраслей экономики Украины по чистому доходу крупнейших корпораций, динамика чистого дохода крупнейших корпораций, динамика распределения отраслей экономики Украины за прибылью крупных компаний, динамика чистой прибыли крупнейших корпораций 10 первых отраслей экономики Украины, динамика ВВП Украины и основных показателей крупнейших национальных корпораций. Оценена концентрация экономики Украины, и определено,

Khaustova V. Ye., Kryachko Ye. M., Kolodyazhna T. V.
Assessment of Concentration in the Economy of Ukraine

The article is dedicated to the generalization of theoretical aspects of economic concentration and assessment of concentration in Ukraine's economy. It is proved that in the world there is a stable trend towards the spread of concentration processes both at the level of economies in general and individual industries and business entities, and it occurs predominantly within TNCs. The main stages of the development of TNCs are considered, and it is shown that modern TNCs are large corporations that are the main players in the market. The genesis of the theory of concentration in economy is considered. The views of scientists on the interpretation of the concept «concentration» are studied. It is proved that it is used in different meanings and with respect to different levels of economy and objects of consideration, and there is a wide diversity of basic criteria that determine the essential signs of this concept. The interpretation of the concept «concentration of the country's economy» is proposed. The existing approaches to assessment of concentration in economy are analyzed. The trends in the development of concentration processes in Ukraine's economy and the factors that are determined by them are analyzed. There investigated the distribution of industries of Ukraine's economy in terms of net income of the largest corporations, dynamics of net income of the largest corporations, dynamics of distribution of industries of Ukraine's economy in terms of profits of large companies, dynamics of net profit of the largest corporations of the top 10 industries of Ukraine's economy, dynamics of the GDP of Ukraine and main indicators of the largest national corporations. The concentration of Ukraine's economy is assessed, and it is determined that

что наиболее высококонцентрированными являются такие отрасли: электроника и компьютеры, автомобилестроение, СМИ, товары личного пользования, программное обеспечение и бизнес-сервис, конгломераты; также достаточно высококонцентрированными являются отрасли: спиртных напитков и табака, машиностроения, химии, лекарств и биотехнологий, нефтегазовая.

Ключевые слова: концентрация, корпорация, оценка, динамика, тенденции.

Рис.: 5. **Табл.:** 6. **Формул:** 1. **Библ.:** 28.

Хаустова Виктория Евгеньевна – доктор экономических наук, доцент, заведующий сектором промышленной политики и инновационного развития, Научно-исследовательский центр индустриальных проблем развития НАН Украины (пер. Инженерный, 1а, 2 эт., Харьков, 61166, Украина)

E-mail: v.khaust@gmail.com

Крячко Евгений Николаевич – кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, сектор промышленной политики и инновационного развития, Научно-исследовательский центр индустриальных проблем развития НАН Украины (пер. Инженерный, 1а, 2 эт., Харьков, 61166, Украина)

Колодязна Татьяна Викторовна – старший преподаватель, кафедра финансов и кредита, Харьковский национальный университет строительства и архитектуры (ул. Сумская, 40, Харьков, 61002, Украина)

E-mail: Kolodyazhna.t@gmail.com

the most highly concentrated spheres are production of electronics and computers, the automotive industry, media, production of personal goods and software, provision of business services, conglomerates; also among highly concentrated industries there are production of alcoholic beverages and tobacco, mechanical engineering, the chemical industry, medicine and biotechnology, the oil and gas industry.

Keywords: concentration, corporation, assessment, dynamics, trends.

Fig.: 5. **Tbl.:** 6. **Formulae:** 1. **Bibl.:** 29.

Khaustova Victoriia Ye. – D. Sc. (Economics), Associate Professor, Head of the Sector of Industrial Policy and Innovative Development, Research Centre of Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine (2 floor 1-a Inzhenernyi Ln., Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: v.khaust@gmail.com

Kriachko Yevhen M. – PhD (Economics), Research Associate of the Sector of Industrial Policy and Innovative Development, Research Centre of Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine (2 floor 1-a Inzhenernyi Ln., Kharkiv, 61166, Ukraine)

Kolodyazhna Tetyana V. – Senior Lecturer of the Department of Finance and Credit, Kharkiv National University of Construction Engineering and Architecture (40 Sumska Str., Kharkiv, 61002, Ukraine)

E-mail: Kolodyazhna.t@gmail.com

Вступ. У сучасній економічній теорії концепція «економічної концентрації» вважається однією з базових економічних категорій [1].

Перші спроби дослідників щодо аналізу конкурентного середовища та концентрації ринків мали місце наприкінці XIX ст., коли в США антитрестовські закони та перші федеральні органи антимонопольного регулювання перебували на стадії формування. Пізніше, в період депресії 1930–1940 рр., аналіз концентрації галузевих ринків став особливо популярним, що призвело до переоцінки ролі конкуренції в економіці. Після Другої світової війни інтерес до цієї проблематики дещо знизився через приділення посиленої уваги завданням економічної стабілізації та відновився вже в 1970-ті рр. [2]. В Україні, як і в інших країнах СНД, аналіз конкурентного середовища й економічної концентрації отримав свого розвитку наприкінці 1990-х рр. з початком перебудови національної економіки та формування антимонопольного законодавства й антимонопольних органів.

У світі з початку XXI ст. інтенсифікувалися процеси глобалізації, які супроводжуються об'єднанням економічних суб'єктів, інтернаціоналізацією національних економік, а отже, зростанням економічної концентрації. У таких умовах особливого значення набула діяльність транснаціональних компаній (ТНК), значно підсилюється їх вплив як на економіку окремих країн, так і тенденції розвитку світової економіки. Розміщуючи окремі частини та стадії відтворювальних процесів на території різних країн, ТНК являють собою найпотужніші угруповання корпоративного бізнесу, що діють у світових масштабах і відіграють провідну роль у посиленні міжнародної економічної взаємозалежності. Через структури ТНК проходять фінансові та товарні потоки, що є визначальними для розвитку світового госпо-

дарства та конкурентоспроможності окремих країн зокрема [3].

Як зазначається в [4], сьогодні в світовому економічному просторі концентрація відбувається саме в межах ТНК.

Таким чином, вищенаведене свідчить про актуальність дослідження теоретичних засад концентрації, а також її оцінки й аналізу на всіх рівнях ієрархії світової економіки.

Аналіз останніх досліджень і виділення невирішених частин проблеми. Різні аспекти економічної концентрації суб'єктів господарювання в економіці знайшли своє відображення у роботах цілого ряду як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, серед яких необхідно виділити дослідження: Долана Е. та Ліндсей Д. [5], Макконнелла К. та Брю С. [6], Шерера Ф. та Росса Д. [7], Баумоля В., Панзара Дж. та Вілліга Р. [8], а також Авдашевої С. [9], Бурганова Р. [10], Горбатова В. [11–13], Градова А. [14], Єгорової М. [1], Кизима М. [13, 15], Скопенко Н.С. [16], Стадник К. [4], Філюка Ф. [17, 18], Шаститка А. [9] та ін.

Однак, незважаючи на певний рівень дослідженості цієї проблеми, велика кількість як теоретичних її аспектів, так і питань прикладного характеру потребують подальшого аналізу. Серед них: дослідження сутності процесу концентрації та його впливу на економіку, вибір та удосконалення підходів до оцінки концентрації, оцінка й аналіз тенденцій економічної концентрації суб'єктів господарювання на різних рівнях світової економіки та ін.

Метою цієї статті є узагальнення теоретичних аспектів економічної концентрації та оцінка концентрації в економіці України.

Викладення результатів дослідження. Як було зазначено вище, у світі спостерігається стійка тенденція до

поширення процесів концентрації як на рівні економік у цілому, так і окремих галузей і суб'єктів господарювання, й основна концентрація відбувається у межах ТНК.

Як зазначено в [3], транснаціональні корпорації у своєму розвитку пройшли кілька етапів, тому в літературі зазвичай виділяють їх п'ять поколінь (табл. 1).

Таблиця 1

Етапи розвитку ТНК

Покоління ТНК	Період	Основні особливості розвитку, галузі та напрями функціонування
Перше покоління	Кінець XIX ст. – поч. Першої світової війни	Видобуток сировини в колоніальних країнах Азії, Африки, Латинської Америки та її переробка в метрополіях
Друге покоління	Період між двома світовими війнами	Виробництво військової техніки
Третє покоління	1945–1960 рр. (після Другої світової війни і розпаду колоніальної системи)	Посилення впливу зарубіжних виробничих підрозділів як у країнах, що розвиваються, так і у розвинутих країнах
Четверте покоління	1970–1980-х рр. – поч. XXI ст.	Концентрація виробництва та капіталу у ТНК-лідерів у сфері великого міжнародного бізнесу
П'яте покоління	З поч. XXI ст.	Створення мереж виробництва та реалізації глобального масштабу

Джерело: сформовано авторами на основі [3]

Отже, сучасні ТНК відрізняються від своїх попередників масштабами, формами та структурою організації діяльності, стратегією функціонування та обсягами транскордонних операцій. Сучасні ТНК – це надвеликі корпорації, що є основними гравцями на ринку у світовій економіці (у тому числі за рахунок зростання філіальної мережі), які володіють значними просторовими ринками збуту, мають великі обсяги концентрованого в них капіталу, що дає їм змогу зменшувати витрати виробництва, фінансувати НДДКР і впроваджувати інноваційні продукти та технології, проводити ефективну рекламну політику.

Розкриваючи сутність поняття «концентрації» як економічної категорії, варто зазначити, що етимологічно це поняття походить від латинського «concentration» і в перекладі означає «центр», «осередок».

Поняття «концентрація» різні школи розглядали по-різному. Умовно в розвитку теорії концентрації можна виділити такі етапи, які характеризуються різними підхо-

дами до трактування цього поняття: XVIII – кінець XIX ст.; кінець XIX ст. – перша половина XX ст.; друга половина XX ст. (табл. 2).

На першому етапі (XVIII – кінець XIX ст.) представники класичної політичної економії (А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Міль) і марксизму (К. Маркс, В. Ленін) концентрацію ототожнювали з ринковою структурою. Об'єктом аналізу вчених була концентрація виробництва та капіталу. Концентрація розглядалася ними в нерозривному зв'язку з питаннями конкуренції та монополізму.

На другому етапі (кінець XIX – перша половина XX ст.) представники кембриджської неокласичної політичної економії (А. Маршал) і школи монополістичної та недосконалої конкуренції (Дж. Робінсон, Е. Чемберлін) розглядали концентрацію як результат динамічних змін в економічному середовищі. Основну увагу вчені зосереджували на дослідженні концентрації виробництва, яку вони більш пов'язували з монополістичною конкуренцією та олігополією.

Таблиця 2

Генезис теорії концентрації в економіці

Період	Науковці	Характерні особливості
XVIII – кінець XIX ст.	А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Міль, К. Маркс, В. Ленін	Основний акцент робиться на дослідженні концентрації виробництва та концентрації капіталу: концентрація ототожнюється з ринковою структурою; концентрація досліджується у взаємозв'язку із процесами конкуренції та монополізації
Кінець XIX – перша пол. XX ст.	А. Маршал, Дж. Робінсон	Основний акцент робиться на дослідженні концентрації виробництва; основним мотивом участі в концентрації вважається досягнення економії від масштабу; концентрація досліджується в контексті монополістичної конкуренції та олігополії
Друга пол. XX ст.	Дж. Бейн, Е. Мейсон	Згідно зі структурним підходом концентрація розглядається як одна з важливих характеристик структури ринку; акцентується увага на взаємозв'язку рівня концентрації та прибутку
	У. Баумоль, Д. Панзар, Р. Вілліг	Згідно з теорією квазіконкурентних ринків вважається, що високий рівень концентрації не тотожний наявності монополічної влади
	Дж. Саттон	Згідно з теорією «концентрації меж» визначається неможливість визначення односторонньої залежності між рівнем ринкової концентрації та рівнем конкуренції й величиною галузевого прибутку

Джерело: сформовано авторами на основі [4; 18]

На третьому етапі (друга половина ХХ ст.) концентрація пов'язувалася вченими з виникненням теорії організації промисловості. Представники структурного підходу до концентрації розглядали останню як одну з важливих характеристик структури ринку. При цьому головний акцент вони робили на взаємозв'язку рівня концентрації і прибутку. Згідно поглядів представників теорії квазіконкурентних ринків (У. Баумоля, Д. Панзара, Р. Вілліга) високий рівень концентрації не тотожний наявності монополювальної влади [4; 18].

Опрацювання сучасної іноземної та вітчизняної літератури з досліджуваної проблематики показав, що поняття «концентрація» науковцями та практиками вживається в різних значеннях і відносно до різних рівнів економіки та об'єктів розгляду (економіки, галузі, ринку та ін.).

Необхідно зазначити, що поняття «економічна концентрація» в законодавстві ЄС немає, однак є визначення поняття «концентрація» в ст. 3 Регламенту ЄС 139/2004 «Про концентрацію підприємств» [19], де зазначено, що це перехід (зміна) контролю над підприємством внаслідок злиття двох або більш раніше незалежних підприємств, встановлення прямого чи опосередкованого контролю над всім або частиною одного / декількох підприємств однією / декількома особами, вже контролюючи, в крайньому випадку, одне із задіяних в концентрації підприємств, шляхом купівлі цінних паперів або 29 активів за контрактом чи в інший спосіб, придбання одним підприємством контролю над іншим. Отже, в законодавстві ЄС концентрація розглядається як така, що спрямована на рівноправну співпрацю, яка зберігає юридичну незалежність компаній-учасниць, і така, що виключає їх підпорядкування єдиному контролю, не підпадає під сферу антимонопольного регулювання [4].

В українському правовому полі поняття «концентрація» тлумачиться у Законі України «Про захист економічної конкуренції» [20] таким чином: концентрація – це перехід (зміна) контролю над підприємством внаслідок злиття двох або більш раніше незалежних підприємств, встановлення прямого чи опосередкованого контролю над всім або частиною одного / декількох підприємств однією / декількома особами, вже контролюючи, в крайньо-

му випадку, одне із задіяних в концентрації підприємств, шляхом купівлі цінних паперів або 29 активів за контрактом чи в інший спосіб, придбання одним підприємством контролю над іншим.

В науковій літературі зустрічаються досить різні тлумачення цього поняття. Так, Е. Долан і Д. Ліндсей визначають концентрацію ринку як ступінь переважання на ринку однієї чи декількох фірм [5]. На думку А. Градова: «концентрація (зосередження) у рамках того або іншого підприємства (або групи підприємств) деяких обсягів економічної діяльності припускає зосередження певних обсягів ресурсів і продуктів економічної діяльності» [14]. Автор вважає за необхідне розрізнити поняття «концентрація капіталу» і «концентрація виробництва»: «У грошовому обчисленні розмір підприємства – це вартість сконцентрованих у рамках підприємства ресурсів (активи підприємства), розмір виробництва підприємства – вартість продуктів економічної діяльності. Розмір підприємства визначають за станом на певний момент часу, розмір виробництва підприємства – за певний період часу» [14].

Під концентрацією виробництва Р. Бурганов розуміє складний процес, який базується на концентрації праці та капіталу і їх взаємодії, що ведуть до формування великих виробництв [10].

В. Горбатов визначає термін «концентрації» стосовно різних рівнів ієрархії економіки таким чином [11]:

- а) концентрація світової економіки – ступінь централізації обсягів виробництва (продажів) продукції або надання послуг у масштабі як світової економіки в цілому, так і її галузей, а також економік окремих країн і суб'єктів господарювання;
- б) концентрація економіки країни – ступінь централізації обсягів виробництва (продажів) продукції або надання послуг у масштабі як країни в цілому, так і її галузей, а також суб'єктів господарювання.
- в) концентрація суб'єктів господарювання – ступінь централізації обсягів виробництва (продажів) продукції або надання послуг у масштабі окремих підприємств або їх інтегрованих груп.

У табл. 3 наведено визначення поняття «концентрація» у роботах учених.

Таблиця 3

Визначення поняття «концентрація» в економіці у роботах учених

Автор / джерело	Сутність поняття
1	2
Регламент ЄС 139/2004 «Про концентрацію підприємств» [19]	Концентрація – це перехід (зміна) контролю над підприємством внаслідок злиття двох або більш раніше незалежних підприємств, встановлення прямого чи опосередкованого контролю над всім або частиною одного/декількох підприємств однією / декількома особами, вже контролюючи, в крайньому випадку, одне із задіяних у концентрації підприємств, шляхом купівлі цінних паперів або 29 активів за контрактом чи в інший спосіб, придбання одним підприємством контролю над іншим
Закон України «Про захист економічної конкуренції» [20]	Концентрацією визнається: а) злиття суб'єктів господарювання або приєднання одного суб'єкта господарювання до іншого; б) набуття безпосередньо або через інших осіб контролю одним або кількома суб'єктами господарювання над одним або кількома суб'єктами господарювання чи частинами суб'єктів господарювання; в) створення суб'єкта господарювання двома та більше суб'єктами господарювання, який упродовж тривалого періоду буде самостійно здійснювати господарську діяльність, але при цьому таке створення не призводить до координації конкурентної поведінки між суб'єктами господарювання, що створили цей суб'єкт господарювання, або між

1	2
	ними та новоствореним суб'єктом господарювання; г) безпосереднє або опосередковане придбання, набуття у власність в інший спосіб чи одержання в управлінні часток (акцій, паїв), що забезпечує досягнення чи перевищення 25 % або 50 % голосів у вищому органі управління відповідного суб'єкта господарювання
Азріліян А. [21]	Концентрація – збільшення розмірів капіталу в результаті накопичення та капіталізації ринкової вартості, створеної найманими робітниками та привласненої власниками засобів виробництва
Бурганов Р. [10]	Концентрація виробництва – складний процес, який базується на концентрації праці та капіталу і їх взаємодії, що ведуть до формування великих виробництв
Джумагельдієва Т. [21]	Концентрація – економічна категорія, що являє собою економічні відносини внаслідок цілеспрямованого укрупнення двох або більше суб'єктів ринку
Долан Е., Ліндсей Д. [5]	Концентрація ринку – ступінь переваження на ринку однієї чи декількох фірм
Щокін Г., Головатий М. [23]	Економічна концентрація – процес усупільнення виробництва через збільшення розмірів підприємств, зосередження процесів, засобів виробництва та випуску продукції і на деякі більших підприємствах, який характеризується зростанням питомої ваги великих підприємств у загальному випуску продукції певної галузі або в її сумарній потужності
Градов А. [14]	Концентрація (зосередження) у рамках того або іншого підприємства (або групи підприємств) деяких обсягів економічної діяльності припускає зосередження певних обсягів ресурсів і продуктів економічної діяльності
Макконнелл К., Брю С. [6]	Економічна концентрація – описання чи міра рівня монополізації або конкуренції галузі
Горбатов В. [11–13]	Концентрація економіки країни – ступінь централізації обсягів виробництва (продажу) продукції або надання послуг у масштабі як світової економіки в цілому, так і її галузі, а також економік окремих країн і суб'єктів господарювання. Концентрація світової економіки – ступінь централізації обсягів виробництва (продажів) продукції або надання послуг у масштабі як світової економіки в цілому, так і її галузей, а також економік окремих країн і суб'єктів господарювання. Концентрація суб'єктів господарювання – ступінь централізації обсягів виробництва (продажів) продукції або надання послуг у масштабі окремих підприємств або їх інтегрованих груп
Стадник К. [4]	Економічна концентрація – це отримання певного обсягу корпоративних прав щодо участі в одному суб'єкті господарювання (підприємстві корпоративного типу) та створення груп суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність відповідно до спільної економічної стратегії, що ґрунтується на відносинах контролю-підпорядкування та економічних зв'язках різної правової природи: праві власності; корпоративних правах (холдингові відносини); зобов'язальних правах особливого типу (комерційна концесія, довготривалі господарсько-виробничі зв'язки, що набувають звичаєвого 30 статусу (договір про спільну діяльність, договір про створення об'єднання підприємств тощо), що потенційно можуть призводити до дисфункцій механізму економічної конкуренції
Авдашева С., Шаститко А. [9]	Ринкова (економічна) концентрація – зосередження економічно значущих ознак або характеристик в руках незначної кількості господарюючих суб'єктів (одиниць або носіїв інформації)
Лагутін В. [24]	Концентрація розглядається як процес об'єднання економічних ресурсів під єдиним контролем

Наведені визначення поняття «концентрація» свідчать про наявність значного розкиду основних критеріїв, що визначають істотні ознаки цього поняття.

Як зазначає Єгорова М. [1], у сучасних інтерпретаціях поняття «економічна концентрація» базовим елементом з точки зору економічного аналізу виступає категорія «підприємство» як відокремлена економічна одиниця, що функціонує з певною стратегією ринкової поведінки. Отже, підприємство є суб'єктом економічної концентрації, в той час як під її об'єктом слід розуміти ринкову діяльність (поведінку) підприємств на ринку, спрямовану не лише на просування виробленої продукції і товарів до споживачів (вертикальна взаємодія), але і вибудовування системи взаємовідносин між прямими конкурентами кон-

кретного підприємства на певному ринку (горизонтальна взаємодія).

Використовуючи різні визначення авторів, сутність поняття «концентрація економіки країни» можна сформулювати як ступінь зосередження обсягів виробництва продукції або надання послуг найбільших корпорацій країни до її ВВП.

Під час дослідження концентрації на всіх рівнях ієрархії економіки важливим питанням є вибір підходів і показників, за допомогою яких здійснюється оцінка цього процесу.

Ґрунтуючись на дослідженнях учених Ф. Шерера і Д. Росса [7], В. Горбатов [11; 13] запропонував таку структурно-логічну модель оцінки концентрації на всіх рівнях ієрархії світової економіки (рис. 1).

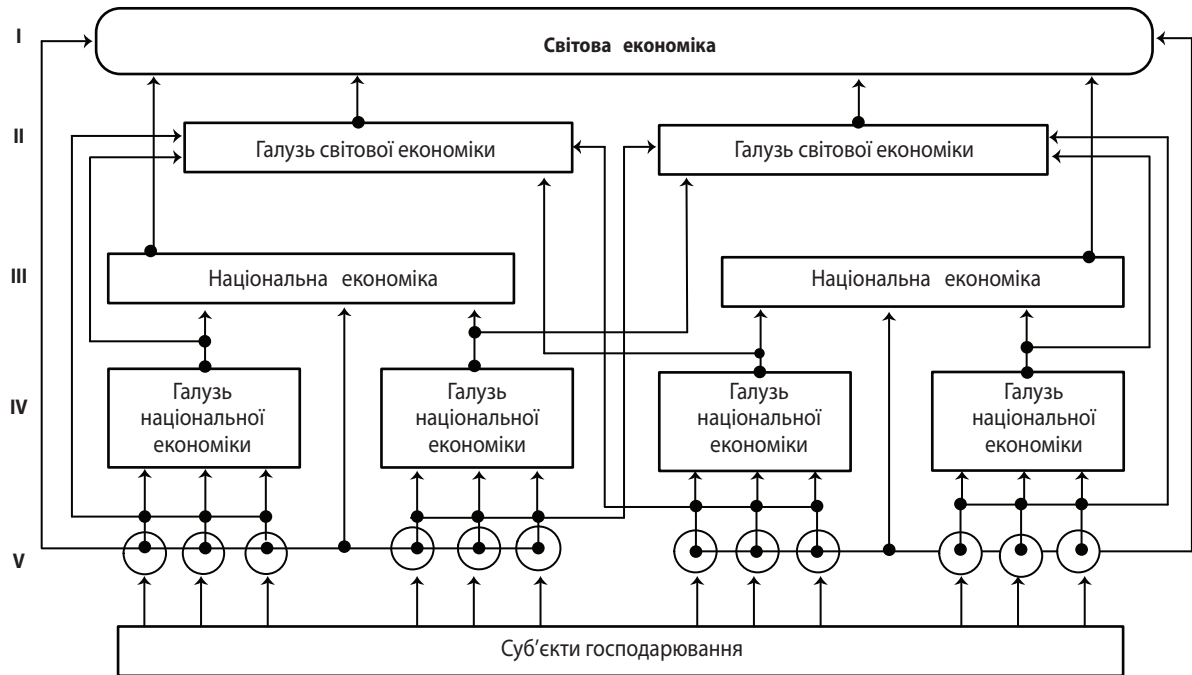

Рис. 1. Структурно-логічна модель оцінки концентрації на всіх рівнях ієрархії світової економіки [11; 13]

Як видно з рис. 1, оцінка концентрації здійснюється в масштабі світової економіки на рівні: країн, галузей і окремих корпорацій, а в масштабі економік країн світу на рівні: галузей і окремих корпорацій. На наш погляд, наведена вище модель дозволяє комплексно досліджувати процеси концентрації на всіх рівнях ієрархії світової економіки.

Сьогодні у світовій теорії і практиці господарювання існує кілька підходів до вирішення цієї проблеми.

Для кількісного виміру рівня концентрації використовуються підходи, що базуються на розрахунку: а) абсолютних показників; б) показників структури (відносних величин); в) показників математичної статистики [11–13; 25], причому найбільшого поширення отримали перші два підходи. На рис. 2 наведено класифікацію основних з них.

Серед відносних показників, які застосовуються для оцінки концентрації в економіці, найбільше поширення одержали часткові (CR_n), які розраховуються за допомогою формули [13; 26]:

$$CR_n = \frac{OP_1 + OP_2 + \dots + OP_n}{OP}$$

де OP_1, OP_2, \dots, OP_n – обсяг продажів (виробництва) продукції відповідно до першої, другої та n -ї найбільш великої ТНК на аналізованому ринку (у галузі);

OP – загальний обсяг продажів (виробництва) продукції на аналізованому ринку (у галузі) всіма корпораціями.

Дослідимо економічну концентрацію в Україні, використовуючи наведену на рис. 1 модель та відносні показники концентрації.

Необхідно зазначити, що основними факторами, що стимулюють розвиток процесів економічної концентрації у будь-якій країні, є ситуація у світовому економічному середовищі, а також глобалізаційні процеси, характер та

інтенсивність конкуренції на ринках, державна політика країни, а також її науково-технічний потенціал.

Аналізуючи генезу процесів концентрації в економіці України, зазначимо, що тенденції їх розвитку значною мірою були зумовлені спадщиною, яка була залишена планово-адміністративною системою СРСР, однією з особливостей якої було створення різного роду виробничих об'єднань, агропромислових, територіально-виробничих комплексів тощо. У цей період процеси концентрації на вітчизняних товарних ринках були спричинені такими чинниками:

- необхідністю відновлення зруйнованих виробничо-технологічних зв'язків і структурної перебудови виробництва;
- падінням попиту й обсягів виробництва;
- нестачею інвестицій та оборотних коштів;
- скороченням державних замовлень;
- невизначеністю перспектив розвитку;
- необхідністю створення формальних рамок розподілу внутрішніх ринків [16].

У другій половині 90-х рр. ХХ ст. одним із специфічних чинників стимулювання процесів концентрації був спекулятивний, що виник через те, що держава, не здійснюючи відповідних заходів із переоцінки майна підприємств, надала широкі можливості для придбання підприємств-об'єктів приватизації за цінами, істотно нижчими від їх реальної вартості [16–18].

Сьогодні однією з особливостей концентрації суб'єктів господарювання в економіці України є створення у цілій низці галузей економіки фактично олігополістичної структури розподілу виробничих потужностей (а в окремих сферах навіть монополістичної).

У зв'язку з тим, що компанії України не представлені в рейтингу найбільших корпорацій світу журналу «Forbes» [27], як база для оцінки концентрації використовувалися дані рейтингу найбільших компаній України за 2008–

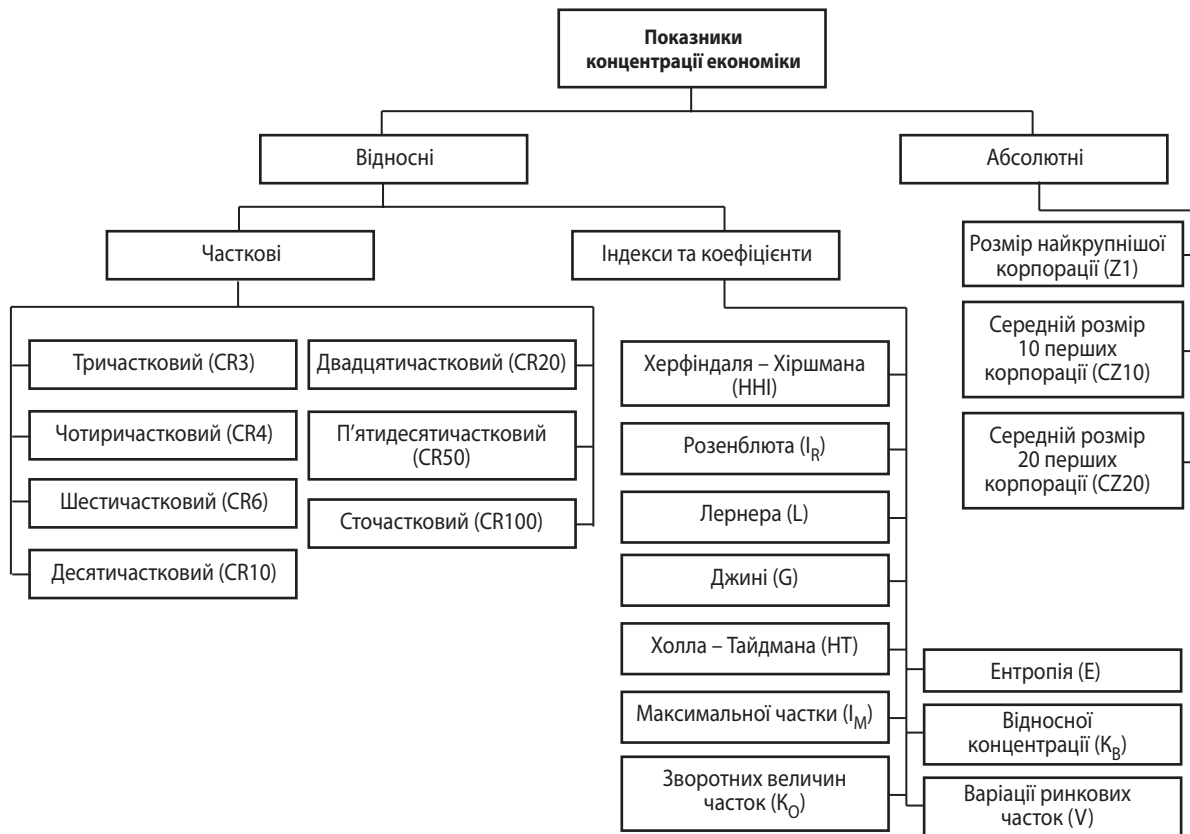

Рис. 2. Класифікація підходів до оцінки концентрації в економіці [11–13]

2015 рр., наведені в журналах «Галицькі контракти», «ТОП 100. Рейтинги крупнейших» та ін. [28].

У 2015 р. за обсягом доходу найбільші компанії України по галузях економіки розподілилися так, як це наведено на рис. 3.

Згідно з рис. 3 за обсягом доходу найбільші компанії сконцентровані в галузі торгівлі – 557,8 млрд грн (25,62 % від загального обсягу доходу), базових матеріалів – 481,8 млрд грн (22,13 %), роздрібній торгівлі – 259,3 млрд грн (11,91 %), сфері комунальних послуг – 244,9 млрд грн (11,25 %) і продуктів харчування – 217,4 млрд грн (9,98 %).

При цьому найбільші темпи зростання доходу за період 2008–2015 рр. показали найбільші корпорації в галузі торгівлі – 1008,1 %, ЗМІ – 717,63 %, роздрібно торгівлі – 637,6 %, продуктів харчування – 585,5 %, ліків і біотехнологій – 585,1 % (табл. 4).

У 2015 р. найбільші прибутки у великих компаній були у таких галузях економіки України: машинобудування – 3,91 млрд грн; ліки та біотехнології – 2,3 млрд грн; товари особистого користування – 0,29 млрд грн; ЗМІ – 0,17 млрд грн; продукти харчування – 0,1 млрд грн (рис. 4).

При цьому найбільші темпи зростання прибутку за період 2008–2015 рр. показали великі компанії у галузях: ліків та біотехнологій – 24752,7 %, торгівлі – 4013,9 %, ЗМІ – 812,2 %, програмного забезпечення та бізнес-сервісу – 596,1 %, машинобудування – 203,9 % (табл. 5).

В абсолютному виразі у 2008–2015 рр. темпи зростання чистого доходу найбільших національних корпорацій (229 %) випереджали темпи зростання ВВП України

(200,7 %), а темпи зниження чистого прибутку найбільших національних корпорацій становили (298,2 %) (рис. 5).

Концентрацію найбільших корпорацій у галузях економіки України в 2015 р. наведено в табл. 6.

Згідно з табл. 6 найбільш висококонцентрованими є такі галузі економіки України: електроніка та комп'ютери, автомобілебудування, ЗМІ, товари особистого користування, програмне забезпечення та бізнес-сервіс, СКЗ яких складає 100 %, та конгломерати (CR3 = 93,0; CR6 = 100 %). Також досить висококонцентрованими є такі галузі економіки країни: спиртні напої і тютюн (CR3 = 70,3; CR6 = 93,1 %), машинобудування (CR3 = 61,8; CR6 = 83,7 %), хімія (CR3 = 61,7; CR6 = 83,4 %), ліки та біотехнології (CR3 = 59,3; CR6 = 74,6 %), нафтогазова (CR3 = 55,0; CR6 = 77,9 %).

До найменш концентрованих галузей економіки України належать: продукти харчування (CR3 = 13,1 %; CR6 = 23,4 %); торгові компанії (CR3 = 17,3 %; CR6 = 26,5 %); базові матеріали (CR3 = 22,7 %; CR6 = 38,4 %); комунальні послуги (CR3 = 29,9 %; CR6 = 43,7 %); роздрібна торгівля (CR3 = 39,5 %; CR6 = 55,6 %).

Таким чином, проведене дослідження дозволило сформулювати такі висновки:

- концентрація є невід'ємною рисою сучасної економіки, в останні десятиріччя поширення процесів концентрації спостерігається як на рівні економік у цілому, так і окремих галузей і суб'єктів господарювання і відбувається переважно у межах ТНК;
- сучасні ТНК відрізняються від своїх попередників масштабами, формами та структурою організації,

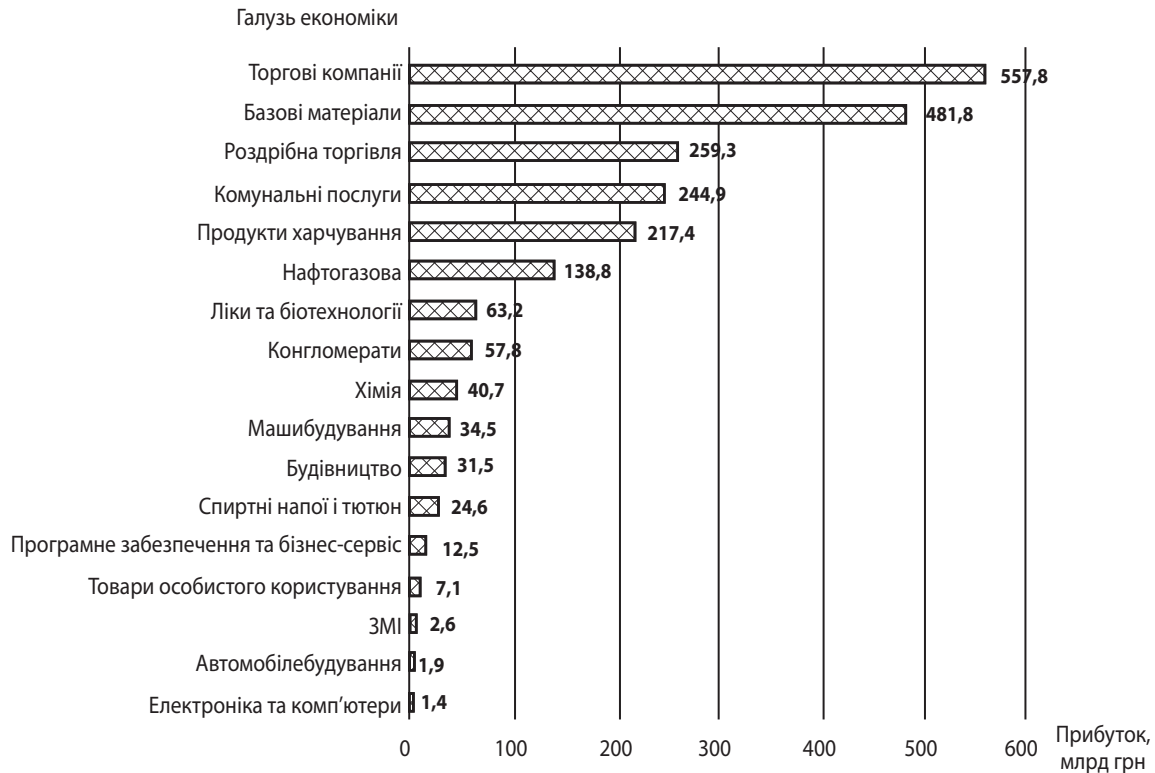

Рис. 3. Діаграма розподілу галузей економіки України за чистим доходом найбільших корпорацій у 2015 р.

Таблиця 4

Динаміка чистого доходу найбільших корпорацій 10 перших галузей економіки України у 2008/2015 рр.

2008 р.		2015 р.	
Галузь	Млрд грн	Галузь	Млрд грн
Базові матеріали	201,8	Торгові компанії	557,8
Нафтогазова	164,5	Базові матеріали	481,8
Конгломерати	146,6	Роздрібна торгівля	259,3
Перші 3 галузі	512,9	Перші 3 галузі	1299,1
Комунальні послуги	91,9	Комунальні послуги	244,9
Торгові компанії	55,3	Продукти харчування	217,4
Транспорт	50,1	Нафтогазова	138,8
Перші 6 галузей	710,2	Перші 6 галузей	1900,1
Роздрібна торгівля	38,5	Ліки та біотехнології	63,2
Продукти харчування	37,1	Конгломерати	57,8
Телекомунікації	31,5	Хімія	40,7
Хімія	26,3	Машинобудування	34,5
Перші 10 галузей	843,6	Перші 10 галузей	2096,3
Усього	951,0	Усього	2177,7

стратегією функціонування і обсягами транскордонних операцій та є надвеликими корпораціями – основними гравцями ринку у світовій економіці;

- теорія концентрації в економіці пройшла різні етапи свого розвитку, проте й сьогодні поняття «концентрація» науковцями та практиками вживається в різних значеннях та відносно різних рівнів економіки й об'єктів розгляду, а наявні визна-

чення цього поняття свідчать про наявність значного розкиду основних критеріїв, що визначають його істотні ознаки;

- виходячи з наявних підходів до визначення поняття «концентрація економіки країни», його пропонується розуміти як ступінь зосередження обсягів виробництва продукції або надання послуг найбільших корпорацій країни до її ВВП;

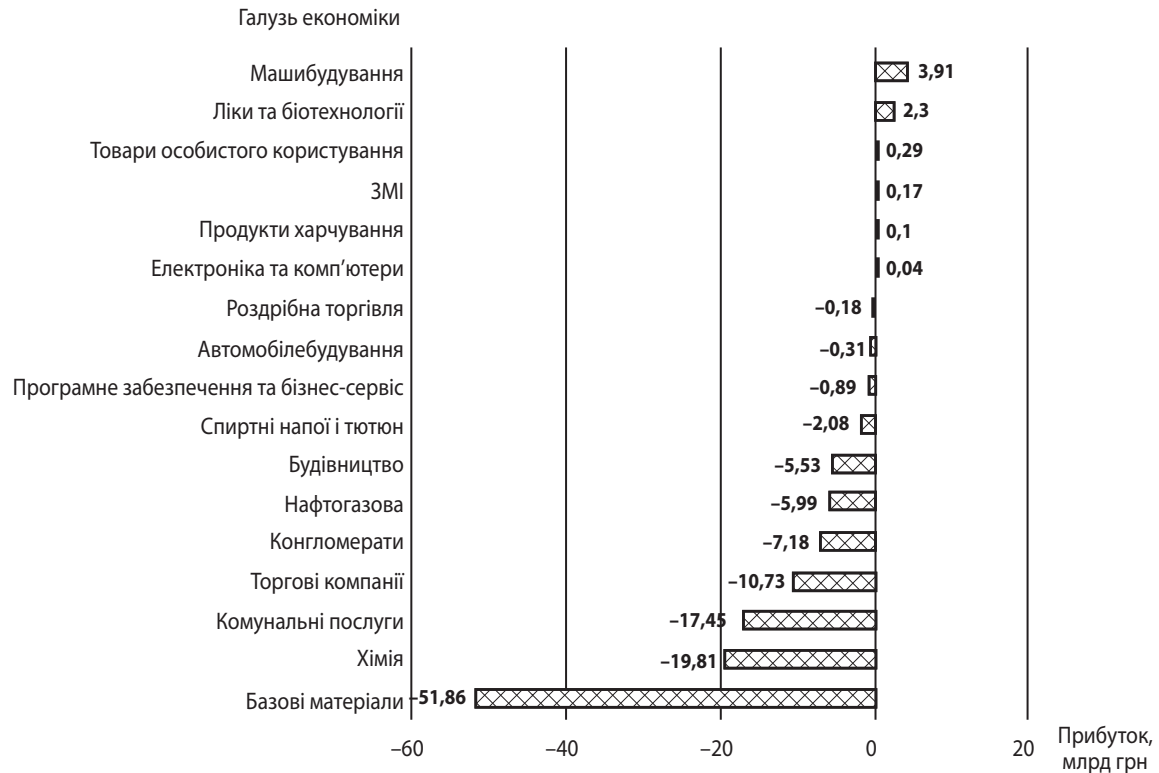

Рис. 4. Динаміка розподілу галузей економіки України за прибутком великих компаній у 2015 р.

Таблиця 5

Динаміка чистого прибутку найбільших корпорацій 10 перших галузей економіки України у 2008/2015 рр.

2008 р.		2015 р.	
Галузь	Млрд грн	Галузь	Млрд грн
Товари особистого користування	41,9	Машинобудування	3,9
Конгломерати	23,1	Ліки та біотехнології	2,3
Базові матеріали	8,5	Товари особистого користування	0,3
Перші 3 галузі	73,5	Перші 3 галузі	6,5
Нафтогазова	7,2	ЗМІ	0,2
Телекомунікації	2,8	Продукти харчування Електроніка та комп'ютери	0,1
Комунальні послуги	2,3	Перші 6 галузей	6,8
Перші 6 галузей	85,8	Машинобудування	1,9
Машинобудування	1,9	Транспорт	1,5
Транспорт	1,5	Хімія	1,4
Хімія	1,4	Спиртні напої і тютюн	1,2
Спиртні напої і тютюн	1,2	Перші 10 галузей	91,7
Перші 10 галузей	91,7	Перші 10 галузей	3,4
Усього	-38,6	Усього	-115,2

у світовій теорії і практиці господарювання існують різні підходи до оцінки концентрації, для кількісного виміру її рівня використовуються підходи, що базуються на розрахунку: а) абсолютних показників; б) показників структури (відносних величин); в) показників математичної статистики, причому

найбільшого поширення отримали перші два підходи, а серед відносних – часткові показники; розвиток процесів концентрації в економіці України пройшов різні етапи та був зумовлений спадиною, залишеною планово-адміністративною системою СРСР і політикою, що проводилася

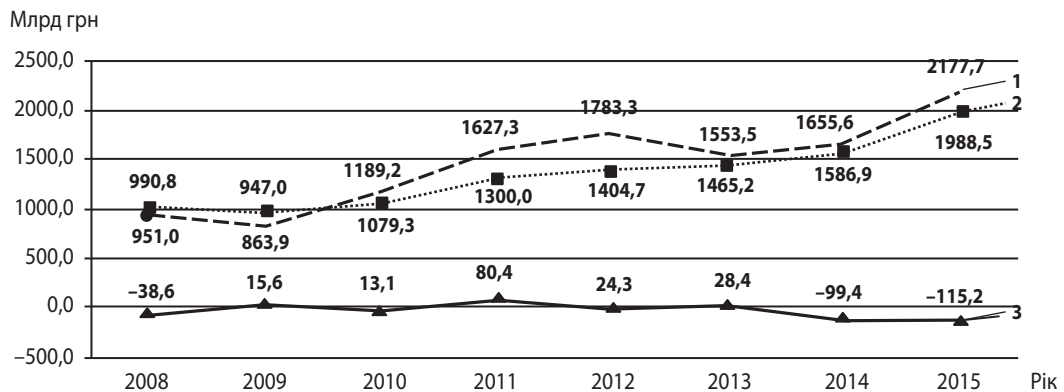

Рис. 5. Динаміка ВВП України й основних показників найбільших національних корпорацій у 2008–2015 рр.:
1 – чистий дохід; 2 – ВВП; 3 – чистий прибуток

Таблиця 6

Концентрація найбільших корпорацій у галузях економіки України в 2015 р.

Галузь економіки	Кількість компаній	Частинні коефіцієнти концентрації	
		CR3	CR6
Автомобілебудування	1	100	–
Базові матеріали	77	22,7	38,4
Комунальні послуги	54	29,9	43,7
Конгломерати	5	93,0	100,0
Ліки та біотехнології	16	59,3	74,6
Машинобудування	10	61,8	83,7
Нафтогазова	19	55,0	77,9
Програмне забезпечення та бізнес сервіс	3	100,0	–
Продукти харчування	82	13,1	23,4
Роздрібна торгівля	44	39,5	55,6
ЗМІ	2	100,0	–
Спиртні напої і тютюн	7	70,3	93,1
Будівництво	14	47,4	64,8
Товари особистого користування	3	100,0	–
Торгові компанії	152	17,3	26,5
Хімія	10	61,7	83,4
Електроніка та комп'ютери	1	100,0	–

у країні у напрямку підприємств-об'єктів приватизації; сьогодні ж однією з особливостей концентрації суб'єктів господарювання в економіці України є створення у цілій низці галузей економіки фактично олігополістичної структури розподілу виробничих потужностей (а в окремих сферах навіть монополістичної);

- найбільші в Україні за обсягами доходів компанії сконцентровані в галузі торгівлі, базових матеріалів, сфері комунальних послуг і продуктів харчування, при цьому найбільші темпи зростання доходу за період 2008–2015 рр. показали найбільші корпорації галузі торгових компаній, ЗМІ,

роздрібною торгівлі, продуктів харчування, ліків і біотехнологій, програмного забезпечення і бізнес сервісу;

- у 2015 р. найбільші прибутки отримали великі компанії таких галузей економіки України: машинобудування, ліки та біотехнології, товари особистого користування, ЗМІ, продукти харчування;
- в абсолютному виразі у 2008–2015 рр. темпи зростання чистого доходу найбільших національних корпорацій (229 %) випереджали темпи зростання ВВП України (200,7 %), а темпи зниження чистого прибутку найбільших національних корпорацій становили (298,2 %);

- найбільш висококонцентрованими є такі галузі економіки України: електроніка та комп'ютери, автомобілебудування, ЗМІ, товари особистого користування, програмне забезпечення і бізнес-сервіс, конгломерати; також досить висококонцентрованими є галузі: спиртних напоїв і тютюну, машинобудування, хімії, ліків і біотехнологій, нафтогазова;
- до найменш концентрованих галузей економіки України належать: продукти харчування, торгівля, базові матеріали, комунальні послуги.

ЛІТЕРАТУРА

1. Егорова М. А. Правовая модель экономической концентрации в российском законодательстве. М.: Юстицинформ, 2016, 98 с.
2. Чуйков Н. А., Абдыгулов Т. С., Кадыралиев А. Д. Количественный анализ конкурентной среды и концентрации на отдельных товарных рынках Кыргызской Республики // Институт государственной политики и управления. Доклад № 19, 2013. 32 с.
3. Лимонова Е. М., Архіпова К. С. Транснаціональні корпоративні: основні етапи розвитку та регулювання їхньої діяльності в умовах глобалізації. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2014. № 1 (16). С. 93–101.
4. Стадник К. О. Господарсько-правова політика в сфері законодавства про економічну концентрацію: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Харків, 2016, 218 с.
5. Долан Э. Дж., Линдсей Д. Е. Рынок: микроэкономическая модель. СПб.: Автокомп, 1992. 496 с.
6. Макконелл К. Р., Брю С. Л. Экономика: принципы, проблемы и политика. М.: ИНФРА-М, 2007. 940 с.
7. Шерер Ф., Росс Д. Структура отраслевых рынков. М.: ИНФРА, 1997. 698 с.
8. Baumol W. J., Panzar J. C., and Willig R. D. Contestable Markets and the Theory of Industry Structure. New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1982.
9. Авдашева С., Шаститко А. Новое антимонопольное законодательство: результат стратегического взаимодействия? *Экономическая политика*. 2007. № 3. С. 72–91.
10. Бурганов Р. А. Экономическая концентрация: теория и хозяйственная практика: автореф. дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.01. М., 2004. 400 с.
11. Горбатов В. М. Конкурентоспособность и циклы развития интегрированных структур бизнеса: монография. Харьков: ИД «ИНЖЭК», 2006. 592 с.
12. Горбатов В. М., Хаустова В. Е. Концентрація капіталу в економіці України // Соціально-економічний розвиток України та її регіонів: проблеми науки та практики: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 27–28 трав. 2010 р.). Харків: ФОРМ Александра К. М.; ВД «ИНЖЭК», 2010. С. 32–38.
13. Кизим Н. А., Горбатов В. М. Концентрация экономики и конкурентоспособность стран мира. Харьков: ИД «ИНЖЭК», 2005. 216 с.
14. Градов А. П. Национальная экономика. СПб.: Спец. лит., 1997. 316 с.
15. Кизим Н. А., Зинченко В. А., Хаустова В. Е. Глобализация: основные тенденции и особенности оценки // Эффективное развитие региональной экономики при рыночных отношениях: материалы Междунар. науч. конф. (Белгород, 10–11 апреля 2017 г.): в 2 т. Т. 1. Белгород: Изд-во БелГУ, 2008. Т. 1. С. 82–86.
16. Скопенко Н. С. Особливості розвитку інтеграційних процесів в період становлення ринкових відносин в Україні // Теоретичні та прикладні питання економіки: збірник наукових праць/за заг. ред. Ю. І. Єханурова, А. В. Шегди Вип. 27. Т. 2. Київ: Видав.-поліграф. центр «Київський університет», 2012. С. 52–62.
17. Филук В. Базові чинники концентрації ринків. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2013. № 10 (151). С. 109–112.
18. Филук В. Теоретико-методологічні засади концентрації ринків. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2011. Вип. 123. С. 54–58.
19. Про концентрацію підприємств: Регламент ЄС від 01.05.2004 № 139/2004.
20. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 № 2210-III // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>
21. Азрилиан А., Азрилиан О., Калашникова Е., Квардакова О. Новый экономический словарь. М.: Институт новой экономики, 2010. 1088 с.
22. Джумагельдиева Т. А. Экономическая концентрация как фактор монополизации экономики. URL: <http://www.enu.kz/repository/repository2014/ekonomicheskaya-koncentraciya.pdf>
23. Менеджмент: Понятійно-термінологічний словник/за ред. Г. В. Щокіна, М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка, В. П. Сладкевича. Київ: МАУП, 2007. 744 с.
24. Лагутін В. Д., Бакаліньська О. О., Вертелева О. В. Конкуренція і конкурентна політика: категорії та поняття. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. 320 с.
25. Адашкевич С. П. Сравнительный анализ методов измерения концентрации производства. *Экономика и управление*. 2012. № 3. С. 100–105.
26. Азоев Г. А., Черенков А. Л. Конкурентные преимущества фирмы. М.: ОАО Тип. «Новости», 2000. 256 с.
27. Forbes Magazine. URL: <https://www.forbes.com>
28. ИнвестГазета – всеукраинский финансово-экономический еженедельник. URL: www.investgazeta.net/

REFERENCES

- Avdasheva, S., and Shastitko, A. «Novoye antimonopolnoye zakonodatelstvo: rezultat strategicheskogo vzaimodeystviya?» [New antimonopoly legislation: the result of strategic interaction?]. *Ekonomicheskaya politika*, no. 3 (2007): 72-91.
- Azriliyan, A. et al. *Novyy ekonomicheskij slovar* [New economic dictionary]. Moscow: Institut novoy ekonomiki, 2010.
- Adashkevich, S. P. «Srvnitelnyy analiz metodov izmereniya kontsentratsii proizvodstva» [Comparative analysis of methods for measuring production concentration]. *Ekonomika i upravleniye*, no. 3 (2012): 100-105.
- Azoyev, G. A., and Cherenkov, A. L. *Konkurentnyye preimushchestva firmy* [Competitive advantages of the company]. Moscow: Novosti, 2000.
- Baumol, W. J., Panzar, J. C., and Willig, R. D. *Contestable Markets and the Theory of Industry Structure* New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1982.
- Burganov, R. A. «Ekonomicheskaya kontsentratsiya: teoriya i khozyaystvennaya praktika» [Economic concentration: theory and business practice]: *avtoref. dis. ... d-ra ekon. nauk: 08.00.01*, 2004.

- Chuykov, N. A., Abdygulov, T. S., and Kadyraliyev, A. D. «Kolichestvennyy analiz konkurentnoy sredy i kontsentratsii na otdelnykh tovarnykh rynkakh Kyrgyzskoy Respubliki» [Quantitative analysis of the competitive environment and concentration in selected commodity markets of the Kyrgyz Republic]. *Doklad № 19* (2013).
- Dolan, E. Dzh., and Lindsey, D. E. *Rynok: mikroekonomicheskaya model* [Market: microeconomic model]. St. Petersburg: Avtokomp, 1992.
- Dzhumageldiyeva, T. A. «Ekonomicheskaya kontsentratsiya kak faktor monopolizatsii ekonomiki» [Economic concentration as a factor of monopolization of the economy]. <http://www.enu.kz/repository/repository2014/ekonomicheskaya-koncentraciya.pdf>
- Fyliuk, V. «Bazovi chynnyky kontsentratsii rynkiv» [The basic factors of concentration of markets]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, no. 10 (151) (2013): 109-112.
- Fyliuk, V. «Teoretyko-metodolohichni zasady kontsentratsii rynkiv» [Theoretical and methodological principles of concentration of markets]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, no. 123 (2011): 54-58.
- Forbes Magazine. <https://www.forbes.com>
- Gradov, A. P. *Natsionalnaya ekonomika* [National economy]. St. Petersburg: Spetsialnaya literatura, 1997.
- Gorbatov, V. M. *Konkurentosposobnost i tsikly razvitiya integrirovannykh struktur biznesa* [Competitiveness and cycles of development of integrated business structures]. Kharkiv: INZHEK, 2006.
- Horbatov, V. M., and Khaustova, V. Ye. «Kontsentratsiia kapitalu v ekonomitsi Ukrainy» [Concentration of capital in the economy of Ukraine]. *Sotsialno-ekonomichni rozvytok Ukrainy ta yii rehioniv: problemy nauky ta praktyky*. Kharkiv: FOP Aleksandrova K. M.; VD «INZHEK», 2010. 32-38.
- «InvestGazeta - vseukrainskiy finansovo-ekonomicheskii ezhenedelnik» [InvestGazeta is an all-Ukrainian financial and economic weekly]. www.investgazeta.net/
- Kizim, N. A., and Gorbatov, V. M. *Kontsentratsiya ekonomiki i konkurentosposobnost stran mira* [Concentration of economy and competitiveness of the countries of the world]. Kharkiv: INZHEK, 2005.
- Kizim, N. A., Zinchenko, V. A., and Khaustova, V. Ye. «Globalizatsiya: osnovnyye tendentsii i osobennosti otsenki» [Globalization: the main trends and features of the assessment]. *Effektivnoye razvitiye regionalnoy ekonomiki pri rynochnykh otnosheniyakh*, vol. 1. Belgorod: Izd-vo BelGU, 2008. 82-86.
- [Legal Act of Ukraine] (2001). <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>
- Lahutin, V. D., Bakalinska, O. O., and Vertelieva, O. V. *Konkurentsia i konkurentna polityka: katehorii ta poniattia* [Competition and Competition Policy: Categories and Concepts]. Kyiv: KNTEU, 2009.
- Lymonova, E. M., and Arkhipova, K. S. «Transnatsionalni korporatsii: osnovni etapy rozvytku ta rehuliuвання yikhnoi diialnosti v umovakh hlobalizatsii» [Transnational corporations: the main stages of development and regulation of their activities in the conditions of globalization]. *Yevropeyskiy vektor ekonomichnoho rozvytku*, no. 1 (16) (2014): 93-101.
- Menedzhment: Poniatiino-terminolohichni slovnyk* [Management: Concept and terminology dictionary]. Kyiv: MAUP, 2007.
- Makkonell, K. R., and Bryu, S. L. *Ekonomika: printsipy, problemy i politika* [Economics: principles, problems and politics]. Moscow: INFRA-M, 2007.
- «Pro kontsentratsiiu pidpriemstv» [About the concentration of enterprises]. *Rehlament YeS vid 01.05.2004 No. 139/2004*.
- Sherer, F., and Ross, D. *Struktura otraslevykh rynkov* [Structure of industrial markets]. Moscow: INFRA, 1997.
- Stadnyk, K. O. «Hospodarsko-pravova polityka v sferi zakonodavstva pro ekonomichnu kontsentratsiiu» [Economic and legal policy in the field of legislation on economic concentration]: *dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.04*, 2016.
- Skopenko, N. S. «Osoblyvosti rozvytku intehratsiinykh protsesiv v period stanovlennia rynkovykh vidnosyn v Ukraini» [Features of the development of integration processes in the period of formation of market relations in Ukraine]. *Teoretychni ta prykladni pytannia ekonomiky* vol. 2, no. 27 (2012): 52-62.
- Yegorova, M. A. *Pravovaya model ekonomicheskoy kontsentratsii v rossiyskom zakonodatelstve* [Legal model of economic concentration in the Russian legislation]. Moscow: Yustitsinform, 2016.